

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ТА ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ

УДК 94(100:477)“1914/1918”

Олександр РЕЄНТ

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І НАСЛІДКИ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КАТАКЛІЗМІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглянуто Першу світову війну з погляду глобального катаклізму, що вплинув на історію не лише ХХ, а й початку ХХІ ст. Показано вплив цього міжнародного конфлікту на українські землі. Висвітлено найголовніші “українські аспекти” війни у політичній, ідеологічній, військовій, економічній та соціальній площинах. Вказано як на негативні, так і на позитивні наслідки подій 1914–1918 рр. для формування модерної нації та становлення державності.

Ключові слова: Перша світова війна, Велика війна, глобальний конфлікт, гуманітарна катастрофа, політика, Україна.

Осмыслити й описати війну – справжнє випробування для інтелекту та морально-духовних засад людини й історика. Особливо, коли намагаєшся дотримуватися древнього філософського правила – оповідати про будь-які соціальні явища “без гніву, пристрасті та осудження”, що важко робити, досліджуючи історію найкривавіших воєн в історії людства, які припали на першу половину ХХ ст. і справедливо були названі, на протигагу усім іншим, “світовими”.

Велика війна 1914–1918 рр., з початком Другої світової названа Першою, як явище цивілізаційного розмаху та порядку стала переломною подією для світової історії, справжньою гранню між епохами, визначивши, по суті, подальший розвиток людської цивілізації. На слушну думку американського дипломата і політолога Дж. Кеннана, “все, що відбулося у світі в ХХ ст., спричинено Першою світовою війною”.

Водночас вона стала логічним завершенням суперечливих процесів “довгого”, в історичному вимірі, ХІХ ст. Адже час, що передував цій гуманітарній катастрофі, в країнах, втягнутих до неї, був періодом небаченого раніше економічного розвитку, стрімкого технічного й наукового прогресу, освоєння нових територій, налагодження системи зв’язку та транспортного сполучення, інтенсивної торгівлі й обміну капіталами, розширення демократичних інституцій, залучення все більшої частини суспільства до політичного життя, зростання добробуту населення, значного покращення умов праці та скорочення її тривалості, початку формування громадянського суспільства, розвитку різноманітних форм дозвілля тощо. Саме тоді з’явилися й почали швидко поширюватися речі, такі звичні нам сьогодні – автомобілі, літаки, електротовари, вироби хімічної промисловості, нафтопродукти, телеграф, телефон, радіо. Життя стало значно комфортнішим, і не лише для представників родової аристократії й буржуазної еліти, а й для широких верств суспільства. Пізніше сучасники назвуть період, який передував Великій війні,

“прекрасною епохою”. Й жодна країна, здавалося, не була готова до випробувань затьожними й виснажливими воєнними діями.

У розпал літа 1914 р., вочевидь, майже ніхто у світі не усвідомлював повною мірою (і виняток з цього не становили навіть безпосередні учасники т. зв. “липневої кризи”), маховик якої руйнівної сили було запущено в рух одним лише пострілом у Сараєво, що обірвав життя спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда й підвів ризику під усталеним порядком життя.

Крах засадничих цінностей XIX ст., глобальність воєнної ситуації як засобу й інструменту міжнародної політики, радикальний перерозподіл світу та сфер впливу, падіння імперій і поява на їхніх руїнах новостворених держав, вихід на історичну арену нових геополітичних центрів світового тяжіння, незагоєні рани й реваншистські настрої, спричинені повоєнним устроєм, розпач від сподівань, яким не судилося справдитися, поглиблення гуманітарних проблем – все це принесла з собою Велика війна.

Трагізм Першої світової війни виявився в тотальному характері, який вона набула, та у стрімкому падінні вартості людського життя. За своїми універсальними масштабами й демографічними втратами вона значно перевершила все, що відбувалося до неї у ході найбільших міжнародних воєнних конфліктів в історії людства. Лише за перший тиждень близько 900 млн жителів планети (а до кінця війни загалом 38 держав із населенням у півтора мільярди осіб, що дорівнювало трьом чвертям тогочасного населення всього світу) опинилися в стані протидорства між собою. За 4 роки, 3 місяці та 10 днів, які тривала війна, загалом до війська було мобілізовано 73,5 млн осіб, з яких 10 млн – убито (для порівняння – стільки людей загинуло в усіх європейських війнах упродовж цілого тисячоліття до 1914 р.) та близько 20 млн – поранено, з них 3,5 млн – назавжди стали інвалідами¹.

Раніше не бачені масштаби Великої війни та її наслідки сприяли закарбуванню й збереженню історичної пам’яті про неї. На Заході Перша світова війна стала невід’ємною складовою коду історичної пам’яті вже для декількох поколінь людей. І навіть ще масштабніші, кривавіші й страшніші події, що їх принесла із собою людству Друга світова війна – не витіснили на узбіччя історичної пам’яті спогади про Першу, чому сприяло й глибоке розуміння причинно-наслідкового зв’язку між ними. Отже, ми можемо розглядати західну історіографію Великої війни як явище безперервного, хай і неоднакового за інтенсивністю, розвитку довжиною у століття.

Натомість пам’ять про Першу світову війну на успадкованій Радянським Союзом частині теренів колишньої Російської імперії стала “забутою”. І справа тут не тільки і не стільки у деякій цілком природній історичній сублимації та витісненні пам’яті про неї драматичнішим досвідом хронологічно наступних Громадянської та Другої світової (як “Великої Вітчизняної”) воєн. А в повному ідеологічному розриві більшовицького режиму на опанованих ним теренах майже зі всім, що мало місце до “Великого Жовтня”. З огляду на таку викривлену систему історичних координат, Велика війна (не інакше як під назвою “імперіалістична”) мала право на історичну пам’ять лише як схематичне й позбавлене людського виміру явище, що стало придатним ґрунтом для перемоги більшовицької революції і спроб її транс-

¹ Див.: Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – Київ: ТОВ “Видавництво «КЛЮ»”, 2013. – С. 708.

формації у революцію “Світову”². Тож не дивно, що про скільки-небудь цілісну, неупереджену й не закостенілу радянську історіографічну картину Першої світової війни говорити не доводиться. Відповідно, системне та комплексне дослідження “українських аспектів” цієї війни стало можливим лише зі здобуттям Україною державної незалежності. Історіографічні здобутки³ на цьому шляху останніх вже майже двох з половиною десятиріч сприяють доповненню коду історичної пам’яті українського народу важливою складовою про події Великої війни, які не могли не залишити глибокий слід в історії України.

Назвімо найголовніші “українські аспекти” Великої війни 1914–1918 рр. Українські етнічні землі, розділені між Російською імперією та Австро-Угорщиною, будучи об’єктом геополітичних зазіхань ворогуючих сторін, на чотири роки перетворилися на театр запеклих бойових дій, а їх населення опинилося по різні боки від лінії фронту цієї братовбивчої, як для українців, так і для поляків, війни. Теренами австро-угорських Галичини та Буковини і російської Волині неодноразово проходили страшні бойові дії. На згаданих українських землях відбулися одні з найбільших і найкривавіших за історію Великої війни наступальних операцій: Галицька битва (1914) і Брусиловський прорив (1916), успішні для російської сторони; та стратегічний розвиток Горлицько-Тарновського прориву (1915), де зі щитом вже були армії країн Четверного союзу. Про запеклість збройного протистояння сторін за кожен квадратний кілометр території промовисто говорять хоча би тільки 6-ть (!) битв за Ковель.

Противорччя у війні країни активно використовували у своїй геополітичній стратегії “українське питання” під гаслами визволення “русских подъяремной Руси из 600-летней неволи” (Російська імперія) чи українців від “російської тиранії” (Австро-Угорщина та Німеччина). Більше того, захоплення та подальше інкорпорування заселених українцями теренів Австро-Угорщини до складу Російської імперії розглядалося владою та політикумом останньої як радикальний спосіб розв’язання пекучої внутрішньої проблеми імперії – подолання в ній українського руху.

На зайнятих воюючими сторонами “по праву війни” українських землях супротивника були влаштовані окупаційні режими (російський в Галичині та на Буковині й австро-німецький на Західній Волині), надто далекі у реальній політиці від публічно проголошуваних ними поміркованих гасел. Але навіть для такого палкого “визволителя” та “об’єднувача” “исконно русских земель”, як Російська імперія, українські землі в кінцевому підсумку були розмінною монетою у великій геополітичній грі, про що свідчить згода на включення Буковини до складу Румунії за вступ останньої до війни на боці країн Антанти.

У той же час відзначимо, що під час Великої війни вперше у новітній історії майже всі землі сучасної України (за винятком Закарпаття) хоч і на короткий термін і без міжнародно-правової санкції (остання була справою повоєнного переділу кордонів за рішенням країн-переможниць) опинилися під владою та адмініструванням одної держави – Російської імперії.

² Детальніше про збереження пам’яті про Першу світову війну див: Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – С. 708–709.

³ Див.: *Реснт О.* Велика війна 1914–1918 рр. у сучасній українській історіографії / *О. Реснт, Б. Янишин* // Український історичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 4–21.

На відміну від чехів- та поляків-військовополонених, з яких формувалися на доволі широкій основі добровольчі військові загони та легіони, що мали діяти проти країн, підданим яких був їхній особовий склад, з українців різної політичної орієнтації робилися лише окремі спроби формування таких загонів. Так, спроби 1915–1917 рр. створення з біженців та військовополонених галичан-українців русофільської орієнтації добровольчих підрозділів, що діяли б спільно з російськими військами, не були доведені до стадії практичного втілення⁴. Формування ж Німеччиною двох полків – Сірожупанного та Синьожупанного з військовополонених українців – було реалізовано вже після укладання Брестського мирного договору між УНР та країнами Четверного союзу.

Водночас Велика війна поклала початок формуванню українських національних військових частин у складі армій протиборчих країн: Легіону українських січових стрільців (УСС) в Австро-Угорщині вже у 1915 р. та українізованих військових з'єднань російської армії значно пізніше – влітку–восени 1917 р., у складі яких кувалися кадри майбутнього українського війська часів національно-визвольних змагань.

Перша світова війна відкрила у ХХ ст. скриньку Пандори нових жахів і страшних випробувань для населення країн, які перебували у стані війни. Особливо болючим був цей рахунок на українських землях. До традиційних для будь-якої війни розорення і спустошення, інфляції та зростання цін, падіння виробництва споживчих товарів і зниження рівня життя населення додалися превентивні арешти та інтернування запідозрених у неблагонадійності: русофілів та тих, хто їм співчував – до таборів на заході Австрії; українофілів – в адміністративне заслання до внутрішніх губерній Російської імперії. Небачених раніше масштабів набули практика санкціонованого взяття заручників і масових примусових виселень цивільних з фронтової смуги та при відступі, особливо чоловіків призовного віку. Подекуди такі виселення докорінно змінили пропорції етнічного складу населення окремих українських етнічних земель, як це трапилося, наприклад, на користь поляків на Холмщині та Підляшші. Сотні тисяч добровільних біженців і примусових виселенців, які потребували хоч якогось облаштування в місцях свого перебування, становили одну з найгостріших гуманітарних проблем, породжених Першою світовою війною⁵.

Евакуація на схід влітку–восени 1915 р. із прифронтових, що перебували під загрозою захоплення ворогом, Волинської, Подільської та Київської губерній частини промислового потенціалу, цінностей контор Державного банку і навіть освітніх закладів включно з Університетом святого Володимира стала апробацією такого роду досвіду та передвісником масштабної евакуації часів Другої світової війни.

⁴ Див.: *Любченко В.* Спроби формування в роки Першої світової та Громадянської воєн добровольчих військових частин з галичан-українців русофільської орієнтації (1914–1920) / *В. Любченко* // Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст. – Київ, 2009. – Вип. 16. – С. 123–129.

⁵ Дет. щодо проблем біженства та примусового виселення часів Першої світової війни на українських теренах див.: *Лазанська Т.* Німці-виселенці українських губерній у роки Першої світової війни / *Т. Лазанська* // Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст. – Київ, 2002. – Вип. 4. – С. 84–110; *Її ж.* Становище біженців України в роки Першої світової війни / *Т. Лазанська* // Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст. – Київ, 2009. – Вип. 16. – С. 196–240; *Жванко Л.* Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.) / *Л. Жванко.* – Харків, 2012; *Її ж.* Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.) / *Л. Жванко.* – Харків, 2009.

Мобілізація до війська мільйонів чоловіків на українських теренах (щонайменше 500 тис. з них загинули) Російської імперії (від 3,5 до 4,5 млн) та Австро-Угорщини (не менше 300 тис.) призвела до сутнісних демографічних змін у структурі зайнятості населення, значно збільшивши серед працюючих частку жінок і підлітків, що змушені були заступити вибулих на фронт чоловіків.

Переважно товарно-аграрний характер економіки більшої частини українських земель у складі Російської імперії, на тлі прогресуючої продовольчої кризи та зростання дорожнечі у воюючих європейських країнах, значно послабив дію згаданих факторів на населення українських теренів, перетворивши їх на своєрідну оазу відносного продовольчого благополуччя чи не до кінця Великої війни. Головне багатство української землі – хліб – став найважливішим “золотим” активом особливо наприкінці війни та ліг в основу міжнародно-правних договорів УНР із країнами Четверного союзу.

Перша світова війна з її величезними жертвами, сотнями тисяч калік, біженців і примусових виселенців, продовольчою кризою, неефективністю урядів та влади взагалі – стала потужним каталізатором соціальних і національних революцій. А некерований стрімкий розвал, починаючи з літа 1917 р. шляхом самочинної демобілізації величезної російської армії, призвів до фактичного всезагального озброєння, за якого “людина з рушницею” перетворилася на творця своєї долі, що особливо далось взнаки у роки визвольних змагань у формі анархії, отаманщини та “війни всіх проти всіх”.

Велика війна 1914–1918 рр. стала придатним ґрунтом, на якому значною мірою позбавлені у довоєнні часи відчуття реальності мрії про Українську державу доволі вузької радикальної частини українофільських еліт по обидва боки російсько-австрійського кордону доросли за сприятливих внутрішньо- та зовнішньополітичних обставин до порядку денного практичної політики.

Вступивши у Першу світову війну у складі Російської імперії та Австро-Угорщини, українські землі завершували її вже за зовсім іншої геополітичної реальності. Колишня підросійська Україна – як самопроголошена незалежна держава у союзницьких відносинах з колишнім ворогом – країнами Четверного союзу, втім, після Брестської мирного договору 27 січня (9 лютого) 1918 р. вже не як країна-учасник війни, а півавстрійська – у повній готовності до реалізації українського державницького проекту в передчутті неминучої дезінтеграції монархії Габсбургів. Зазначимо, що жодна з двох протиборчих держав, до складу яких перед початком Великої війни входили українські землі, за наслідками війни не опинилася серед країн-переможниць, що значно полегшувало практичну реалізацію завдання національно-державного будівництва українського народу, до рук якого раптом потрапили ключі від його власної долі. Попереду був час боротьби за Соборну Українську Державу.

Минуло століття від початку Першої світової війни. І несподівано світ усвідомив, що він є свідком розгортання нової, квазі-світової війни, в епіцентрі якої, на жаль, знову судилося опинитися Україні. Аналізуючи події 2014-го, ніяк не уникнути промовистих паралелей з 1914-им. Схоже, ми є очевидцями другого у новітній історії “видання” та наступу “русского мира” – цього агресивного політико-ідеологічного концепту, що прагне до самовтілення. Перше, як одна із призвідних пружин до Великої війни, мало місце саме тоді, у далекому 1914-му. Як і тоді,

“русский мир” заперечує саме право на наше, українців, самодостатнє існування поза межами встановлених ним кордонів “русскости”. Як і тоді, наша внутрішня слабкість – незавершеність формування української як етнічної, так і політичної націй – ллє воду на його руйнівний млин. Як і тоді, пропагандистська машина повним ходом продукує отруйний чад “присоединения исконно-русских земель”, від якого вже настало запаморочення свідомості більшості населення нашого сусіда. Багато що, як і тоді...

Але світ невідомо змінився, як і змінилися ми самі, що дає нам надію, що Тепер не буде так, як було Тоді.

Александр Реєнт. Первая мировая война и последствия геополитических катаклизмов начала XX века для Украины

Рассмотрена Первая мировая война как глобальный катаклизм, повлиявший на историю не только XX, но и начала XXI века. Показано влияние этого международного конфликта на украинские земли. Значительное внимание уделено освещению главных “украинских аспектов” войны в политической, идеологической, военной, экономической и социальной плоскостях. Указаны как негативные, так и позитивные последствия событий 1914–1918 гг. для формирования современной нации и становления государственности.

Ключевые слова: Первая мировая война, Великая война, глобальный конфликт, гуманитарная катастрофа, политика, Украина.

Oleksandr Reient. World war first and consequences geopolitical cataclysm early twentieth century for Ukraine

In the article the World War First is examined from the perspective of a global cataclysm that influenced not only the history of the twentieth, but also the early twenty-first century. It showed the influence of this international conflict in the Ukrainian lands. Considerable attention is paid to elucidating the main “Ukrainian aspects” of the war in the political, ideological, military, economic and social planes. It shown both negative and positive consequences of the events of 1914–1918 for the formation of modern nation and the establishment of statehood.

Key words: World War First, the Great War, a global conflict, humanitarian catastrophe, politics, Ukraine.